

תחום השפעתה של העיר טבריה ומבנה הגיאוגראפי-כלכלי¹

מ א ת
י ש ר א ל ק מ ח י

מ ב ו א

על שלושה מפלסים טופוגראפיים משתרעת טבריה: המפלס הראשון נמצא לרגלי ים-כנרת, והוא כולל את העיר התחתית והעתיקה; המפלס השני נמצא בשליש המדרון המערבי המתנשא מעל לים-כנרת, והוא כולל את הרובעים שנבנו בימי המאנדאט, ובעיקר את שכונת קריית-שמואל; המפלס השלישי נמצא במדרון המערבי, וכולל את חלקה הצעיר של העיר: טבריה העילית. חלק זה נבנה לאתר קום המדינה ומוסיף להיבנות גם היום.

חלוקתם התפקודית של שלושת החלקים היא כדלקמן: העיר התחתית היא היום רבת-התפקודים וכוללת מרכזי מלאכה, מסחר, מלונאות, תחבורה, בידור ומגורים. העיר העתיקה שלחוף הכנרת הרוסה ברובה, ולפי התכנית תשוקם כמרכזי תיירות ומסחר ברמה גבוהה. קריית-שמואל היא שכונת-מגורים נאה ומרכז-מלונאות בעל רמה גבוהה. חלקה השלישי של העיר, טבריה העילית, משמשת בעיקר למגורים.

מטרתו של דיון זה היא לראות, כיצד העיר, כייחודה מגובשת, משפיעה על יחסי-הגומלין עם סביבתה ומושפעת מהם. משום כך יסוב הדיון על שני גורמים:

א. קביעת תחום השפעתה של העיר;

ב. בדיקת בסיסה הגיאוגראפי-כלכלי.

נושאים אלה קשורים אהדדי ומשלימים זה את זה. קביעת תחומי ההשפעה (או במלים אחרות: השירותים שנותנת טבריה לסביבתה) עשויה להעמידנו גם על מבנה העיר ועל הבסיס הגיאוגראפי-כלכלי שלה, שכן היקפו של תחום השפעתה משפיע על מידת שגשוגה הכלכלי.

1. מאמר זה הוא סיכום של שבוע מחקר שנערך בשנת תשכ"ג מטעם המחלקה לגיאוגראפיה בטבריה ובסביבתה. המחבר מודה למר אריה שחר על שהואיל לקרוא את כתב-היד ולהעיר את הערותיו.

א. תחומי השפעה

1. התפקודים המינהליים-עירוניים

בבואנו לקבוע את תחום השפעתה של העיר עלינו לבחון שני מדדים: (א) המדד המינהלי, רוצה לומר, גבולותיה האדמיניסטרטיביים של הנפה, כפי שנקבעו בצו של משרד-הפנים; (ב) המדד הגיאוגרפי, הכולל את הפונקציות העירוניות שאינן תלויות בצו או בחוק, אלא נובעות מן המציאות הגיאוגראפית וממערכת-היחסים בין העיר לסביבתה.

בטבריה מרבית התפקודים המינהליים הם בהתאם לגבולות הנפה, ואם יש חריגים מגבולות אלה — הרי הסיבה לכך היא מדינית, ולא גיאוגראפית.

משרדי מרשם-התושבים, מס-ההכנסה ולשכת-הבריאות משרתים את כל נפת כנרת, להוציא כפרי-המיעוטים מעיר ועילבון, הקשורים למשרדי מרשם-התושבים ומס-ההכנסה בנצרת. גם משרדי הארנונה ומס-הרכוש אינם משרתים את כפרי המיעוטים, ואף לא את הקיבוצים, הקשורים במישרין לחיפה. בית-משפט השלום בטבריה ממונה על גפות צפת, עכו וזרעאל מכחינה מינהלית בלבד, אך בטפלו בבעיות משפטיות שוטפות הוא משרת למעשה רק את נפת כנרת, על כפרי-המיעוטים ושבטי-הבדווים שבתחומיה.

משטרת טבריה מגעת בשירותיה עד נחל צלמון בצפון, ואילו בדרום, במערב ובמזרח זהה תחום שיפוטתה עם גבולות הנפה, לרבות יישובי-המיעוטים ושבטי-הבדווים שבה.

מסתבר אפוא, כי כל הפונקציות המינהליות הן בהתאם לגבולות הנפה, וכי תושבי הנפה הזקוקים לאחד מן השירותים הנ"ל חייבים לפנות לטבריה. נבחן עתה תפקודים אחרים, שמכחינה מינהלית אינם קשורים בגבולות הנפה והולמים אפוא יותר את המציאות הגיאוגראפית.

2. התפקודים הגיאוגרפיים-כלכליים

אחד המדדים לכדיקת הקשרים שבין עיר ובין העורף שלה הוא שיווק התוצרת התקלאית של הסביבה בעיר. בניתוח מסוג זה המוצרים הנוחים ביותר הם חלב וירקות.

השאלה היא, אם הנחה זו נכונה גם היום, לאחר ההתפתחות שחלה באמצעי-השיווק ובאפשרויות-הקירור. לפי ממצאי הסקר אמנם פחתו קשרים אלה, אך ייתכן, שהמציאות הישראלית, שבה יש ליישוב מבנה מיוחד של קיבוצים

ומושבים ושבה מרוכות מרבית האוכלוסייה במישור-החוף, מביאה לריכוז התוצרת ולמערכת-קשרים בין עיר וסביבתה השונה מזו שבמקומות אחרים בעולם.

אשר לריכוז התוצרת החקלאית — יש בטבריה רק סניף אחד למטרה זו: סניף "תנובה". ל"טנא" או לחברות-שיווק אחרות אין בה סניפים. בעבר היה בעיר סניף מחוזי של "תנובה", ששירת את כל הגליל, אך היום סניף טבריה הוא מרכז מינהלי בלבד, ומשרת רק את הגליל התחתון המזרחי ואת עמק-הירדן. אך גם הקשר עם סניף זה אינו בא לידי ביטוי בשליחת תוצרת חקלאית למחסניו, כי-אם רק בקבלת התשלומים בעד התוצרת החקלאית המשוקת במישרין למרכזי-הצריכה העיקריים שבמישור-החוף. המחלבה העיקרית באיזור גמצאת בדגניה, וזו משוקת את החלב במישרין אפילו לירושלים. טבריה מקבלת חלב ומוצרי-חלב כמו שאר יישובי הסביבה, ואינה משמשת מרכז לאספקתם.

גם לענפי-החקלאות האחרים — כמו, למשל, גידול ירקות ומטעים, ענפים שממדי ייצורם אינם עומדים בשום יחס ליכולת-הקליטה של האיזור — אין טבריה משמשת מרכז, התוצרת משוקת במישרין למרכזים הגדולים.

בכל-זאת משרת סניף "תנובה" בטבריה לא רק את תושבי העיר, כי-אם גם מספר יישובים שאינם נמנים עם התנועה הקיבוצית ברכוז את תוצרת המושבים בסביבה ובשווקו מוצרים כמו שימורים, יינות, כיצים ודגים מחוץ לעיר. תוצרת זו מגיעה עד הצור בצפון, למרות קירבתה של זו לצפת.

פרט לעיר טבריה יש בנפת כנרת 40 יישובי-קבע, מהם 19 יישובים הנמנים עם הסקטור הקיבוצי ו-3 כפרי-מיעוטים (ראה ציור 1). היצרנים העיקריים של התוצרת החקלאית באיזור הם הקיבוצים. כמה מושבים קרובים יותר לעפולה, ומאחר שגם הגישה אליה נוחה יותר, הם משווקים בה את תוצרתם. רוב כפרי-המיעוטים מספקים את תצרוכתם-הם, או קשורים עם נצרת.

הקיבוצים משווקים את תוצרתם במישרין לערים הגדולות, ואינם נזקקים לטבריה כמתווכת בענייני שיווק או קנייה.²

מסתבר אפוא, שעורפה החקלאי של טבריה מצומצם ואינו כולל אלא את היישובים הסמוכים לעיר שאינם נמנים עם הזרם הקיבוצי. ייתכן, כאמור,

2. מסקנה דומה על מערכת-הקשרים שבין הקיבוצים לערים הקטנות שכסביבתם — כלומר, פסיחה על העיר הסמוכה בענייני שיווק וקנייה — עולה ממחקר שנערך במחלקה לגיאוגרפיה: י. כהן, תחומי ההשפעה של אשקלון (טרם פורסם).

שהסיבה לכך היא ההתפתחות באמצעי התובלה והקירור ובריכוז-היתר של אוכלוסי הארץ במישור-החוף, שני גורמים שהגיעו את המוסדות המטפלים בריכוז התוצרת החקלאית לשווקה במישרין למרכזי-הצריכה הגדולים. על כך יש להוסיף, כמובן, את מיעוט הצריכה של טבריה לעומת עודפי התוצרת של האיזור. בממצא זה יש משום עדות, שפחתה חשיבותו של העורף החקלאי כגורם המשפיע על גידולה של עיר.

כן הצטמצמו שירותי-החינוך שנוחנת טבריה לסביבתה. בבית-הספר התיכוניים בעיר קולטים רק תלמידים מן הסביבה הקרובה ביותר: 15—20 תלמידים מכפר-חטים, מספר קטן יותר ממגדל, כעשרה תלמידים מיבנאל, תלמיד אחד מהזורעים ותלמיד אחד מאילניה (בבית-הספר התיכון הדתי). בעבר היה מספר התלמידים מיישובי הסביבה רב יותר, אך בעקבות פתיחת בית-ספר אזוריים לבני התנועה הקיבוצית פסקה טבריה לשמש מרכז חינוכי לעמק-הירדן כולו. מתוסר נתונים לא נבדקה עוצמת קשרי-הטלפון בין טבריה לסביבתה, אף-על-פי שאמצעי זה הוא אחד המדדים היעילים ביותר לבחינת עוצמת הקשרים. לעומת זה נבדק תחום שירותי הדואר הנע. דומה, כי שירותי הדואר הנע ניתנים לכל יישובי הנפה וכי בתחום זה אמנם משמשת טבריה מרכז, ואף הורגת מתחומה האדמיניסטרטיבי בשרתה את היישובים גזית, כפר-מיצר ועין-דור. נעשה ניסיון לכדוק את תפוצת העיתונים מטבריה, אך גם כאן חסרים נתונים.³ העתון "מעריב" מופץ דרך טבריה ממנחמיה ויבנאל בדרום ועד מגדל בצפון. כן נבחנו שירותי-הבריאות והקשרים הפינאנסיים בין הבאנקים שבטבריה ליישובי הסביבה. היקף שירותי-הבריאות, שמרכזם בטבריה, גדול יותר מן התפקודים האחרים. בטבריה נמצא סניף מרכזי של "קופת-הולים", המפקח על 105 המרפאות שבכל הגליל העליון המזרחי ונותן להן שירות רפואי. המרפאה בטבריה ממונה גם על המרפאות האזוריות של צפת וקריית-שמונה. מרכזיות המרפאה בטבריה באה לידי ביטוי במספר רב של מחלקות מיוחדות, ומבחינה זו מגיעים שירותי העיר עד מטולה בצפון, גשר בדרום, עין-גב במזרח ואילניה—מעיר במערב.

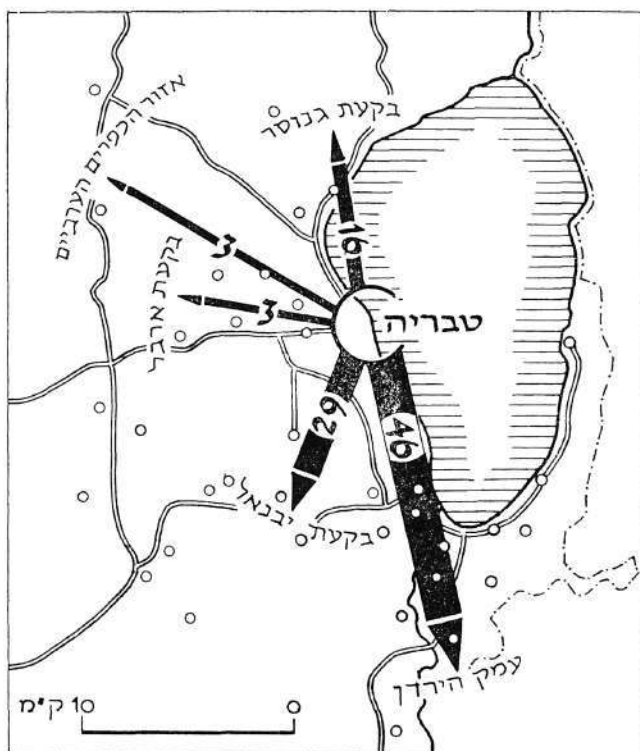
היקף שירותי הבאנקים חורג במקצת מתחומי הנפה צפונה. שירות הבאנקים מגיע עד היישובים עמיעד, שדה-אליעזר, אליפלט וחצור, ואילו העסקות

3. על ניתוח תפוצת העיתונים ועוצמת קשרי-הטלפון ראה: H. L. Green, *Hinter-land Boundaries of New-York City and Boston in Southern New England, Economic Geography*, 31, 1955, pp. 283—300

תחום השפעתה של העיר טבריה ומבנה הגיאוגרפי-כלכלי

הפינאנסיות הגדולות של קיבוצי האיזור נעשות בעיקר בערים הגדולות (היינו, במרכזי-הקנייה שלהם), וגם בכך יש משום פסיחה על טבריה כעיר-שירותים לסביבתה.

אמצעי נוסף לקביעת תחום השפעתה של עיר הוא עוצמת קשרי התחבורה הציבורית בין העיר לסביבתה. בציור 2 אפשר לראות איזה יישובים קשורים עם טבריה בקשר-תחבורה יומי. עוצמת הקשרים נבדקה על-ידי מניין מספר

ציור 2

עוצמת קשרי התחבורה הציבורית בין טבריה לסביבתה.

ה ע ר ה : המספר שבתוך החץ מציין את מספר האוטובוסים ביום הנוסעים לאותו איזור.

האוטובוסים המקשרים את טבריה עם יישוב מסוים. מסתבר, שעוצמת קשריה של טבריה עם יישובי עמק-הירדן רבה מזו עם היישובים שמצפון לעיר וממערב לה. מספר המכוניות הפונות לעמק-הירדן כפול כמעט ממספר המכוניות היוצאות מטבריה צפונה. מספר הנוסעים לעמק-הירדן עולה על 3,000 נוסעים ביום. הסיבה לכך נעוצה ביחסי-העבודה שבין יישובי עמק-הירדן לטבריה, כפי שיובהר להלן.

השלכת תחומי-ההשפעה של כל התפקודים שנבדקו על מפה אחת מאפשרת, לאחר מיצוע התחומים, לקבל איזור גיאוגרפי שבו טבריה היא מרכז השירותים (ראה ציור 1) 4.

דומה, שהגבול הריאלי של מרבית התפקודים המינהליים הוא גבול הגפה, ואם נוציא את שירותי-הבריאות — התחום הגיאוגרפי הממוצע אף קטן ממנו. לדוגמה: היישובים שממערב לטבריה (שדמות-דבורה, כפר-תבור ואחרים) קשורים לעיר רק מבחינה מינהלית, ואילו במרבית התחומים האחרים הם קשורים, כנראה, עם עפולה.

אף קשה לומר, שקשריהם של יישובי עמק-הירדן עם טבריה הם קשרים אורגאניים. אין הם משמשים עורף חקלאי לעיר, ואף אין ביניהם זיקה בענייני חינוך או קשרי-תרבות ישירים, אף-על-פי שבעקיפין — כמו, למשל, בתחום העבודה — אמנם יש קשרים כאלה.

הממצא מעיד, כי תחום השפעתה של טבריה קטן היום משהיה בעבר וכי נפסקו רבים מן השירותים והקשרים שהיו לה בעבר עם יישובי הסביבה. זאת ועוד, אף ההינטרלאנד מימי המנדאט, שהשתרע אל מחוץ לגבולות המדינה וכלל את הגליל העליון המזרחי, איננו עוד בתחומי השפעתה של העיר. נוסף לגורם המדיני, שקטע את ההינטרלאנד של טבריה, יש לזקוף את מיעוט קשרי העיר עם סביבתה על חשבון מבנהו המיוחד של המשק הקיבוצי, שיש לו משקל כלכלי וחברתי מכריע באיזור עמק-הירדן; על חשבון פיתוח אמצעי-התחבורה, המאפשרים לקיבוצים לדלג על טבריה כמרכז-שיווק של התוצרת החקלאית; ועל חשבון הקמת מרכזי-משנה עירוניים, שבהכרח נטלו מטבריה חלק מתפקודיה.

4. דוגמאות של חפיפה ומיצוע מעין אלה ראה: R. E. Dickinson, *City Region and Regionalism*, 1947, pp. 71-74; J. E. Brush, *Rural Service Centers in Southwestern Wisconsin and Southern England*, *Geographical Review*, 1955, pp. 559-569

ב. בסיסה הגיאוגרפיה-כלכלי של טבריה

אין בכוחנתנו לנתח כאן את מצבה הכלכלי של העיר; ברצוננו להצביע רק על נקודות מספר המייחדות את טבריה מערים אחרות בארץ. בסוף שנת 1962 מנתה טבריה 22,300 גפש. בטבלה 1 ניתן לראות את שלבי גידול האוכלוסייה בטבריה ובערים אחרות בארץ, שהמשתף לרוכנ הוא היותן ערי-פיתוח.⁵

טבלה 1

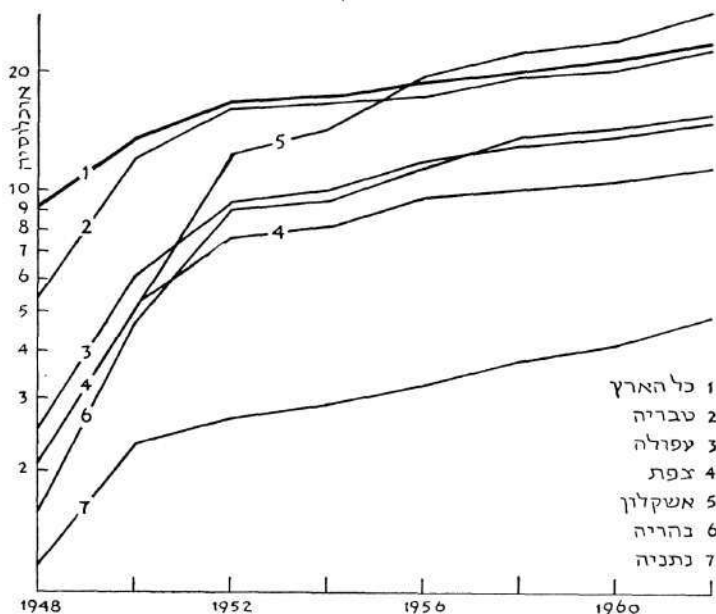
גידול האוכלוסייה בטבריה ובערי-פיתוח אחרות

העיר	השנה	1948	1950	1952	1954	1956	1958	1960	1962
טבריה	5,555	12,200	16,200	16,500	17,500	19,800	20,700	22,300	
אשקלון	—	5,100	12,500	14,400	19,500	22,300	23,800	28,400	
נהריה	1,722	5,000	9,000	9,500	11,700	13,600	14,400	15,900	
עפולה	2,504	6,200	9,600	10,000	11,900	13,200	13,800	15,600	
צפת	2,317	5,500	7,750	8,100	9,800	10,150	10,700	11,500	

שיעור גידולה של העיר דומה בקווים כלליים לגידול האוכלוסייה בארץ ולגידולן של ערים אחרות בישראל (כמו, למשל, נהריה, עפולה וצפת). עיון בעקומת הגידול (ראה ציור 3) מעלה, שבסוף שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים היה תהליך-הגידול אינטנסיבי ביותר בעקבות גלי-העלייה באותן השנים. נקודת-המפנה חלה בשנת 1950: בכל הערים עושה העקומה תפנית ומתאזנת בהדרגה. השינויים בין עיר לעיר אינם ניכרים, אף-על-פי שבהשוואה לערים כמו נתניה אפשר היה לצפות לשיעור-גידול גבוה יותר בערי הפיתוח בעקבות המדיניות של הפניית העלייה ופיזור האוכלוסייה. אמנם שיעור גידולה של אשקלון גבוה במקצת מזה של טבריה, אך השאלה היא, אם על טבריה להוסיף לגדול באופן מלאכותי. לדעתנו, טבריה, כעיר בעלת תפקוד מוגדר (וראה להלן), שומה עליה לעודד גידול מסוג זה. ואכן, גם ניתוח מקורות-התעסוקה מצדיק דעה זו.

5. על משמעות מעמד זה ראה: ד. עמירן וא. שחר, הגיאוגרפיה היישובית של יישובות, ידיעות, כה, תשכ"ד, עמ' 58-61.
6. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, 1963.

ישראל קמחי

ציור 3

עקומת גידול האוכלוסייה בערי-פיתוח.

מקורות התעסוקה

שני סוגי-תעשייה מספקים תעסוקה לתושבי העיר: מפעלי-התעשייה של קיבוצי עמק-הירדן — היינו, מפעלים שמחוץ לתחומיה המוניציפאליים של טבריה — ומפעלי הקיט והתיירות שבתוככי העיר.

טבריה היא המאגר העיקרי של כוח-העבודה הדרוש לתעשיית עמק-הירדן, שממנה מתפרנסים כ-1,500 מבני העיר, המהווים 30% מכלל המפרנסים. על כך יש להוסיף את הפועלים החקלאיים, שאף הם באים ברובם מטבריה. מצב מיוחד זה — היינו, בסיס כלכלי עיקרי הנמצא מחוץ לתחומיה המוניציפאליים של העיר — הוא תופעה נדירה ביותר.⁷

7. בעניין זה ראה: J. W. Alexander, The Basic-Nonbasic Concept of Urban Economic Functions, *Economic Geography*, 30, 1954, pp. 246-261; V. Roterus & W. Calef, Notes on the Basic-Nonbasic Employment Ratio, *Economic Geography*, 31, 1955, pp. 17-20

תחום השפעתה של העיר טבריה ומבנה הגיאוגרפי-כלכלי

הקמת המפעלים בקיבוצים דווקא, ולא בעיר, היא, כנראה, פרי היזמה, האפשרויות הכספיות והיכולת לשאת בהפסדים בשנים הראשונות לקיום המפעל, תנאים שהקיבוצים יכלו לעמוד בהם, ואילו טבריה לא. היום מקבלים מפעלים אלה את כוח-העבודה העיקרי שלהם מטבריה, עם כל אי-הגזירות הכרוכה בהסעת הפועלים.

מקור פרנסה שני לתושבי העיר היה מוביל-המים הארצי. עתה, עם השלמתו, ודאי תתעורר בעיה, שכן יובטלו כ-200 פועלים שהועסקו בו. רוב מקומות העבודה האחרים שמחוץ לעיר הם בחקלאות בקיבוצי העמק. בסך-הכול מועסקים בעיר 5,410 איש, המחפלים לענפי-הכלכלה המנויים בטבלה 2.⁸

מבחינת מספר המועסקים בתעשייה ובמלאכה נופלת טבריה מערי-פיתוח אחרות, כמו, למשל, אשקלון ודימונה. אחוז המועסקים בענפי-כלכלה אלה אף נמוך בה מן הממוצע הארצי ומן הממוצע בערי הארץ. לעומת זה מספר המועסקים בחקלאות, בייעור ובדיג גבוה מן הממוצע בערים אחרות, כתוצאה מן העבודה השכירה במשקי עמק-הירדן. גם אחוז העוסקים בבניית גבוה יחסית, תודות לעבודות-הפיתוח הרבות של העיר ולעבודות הקשורות במוביל-המים הארצי. אחוז המועסקים במסחר, לרבות מלונאות וקיט, גבוה אף הוא מן הממוצע הארצי ומממוצע המועסקים בענף זה בערי-קיט אחרות, כגון אשקלון ונהריה, דבר המעיד על מקומו החשוב של ענף זה בכלכלת העיר.

מן הדינים-והחשבונות של משרד המסחר והתעשייה על מידת התיעוש באזורי-הפיתוח בשנים 1955—1963 אפשר ללמוד על מקום התעשייה בטבריה ולערוך השוואה עם תעשיות עמק-הירדן.

עיון בטבלה 3 מעלה, שנכשלו הנסיונות להקים בתחום המוניציפאלי של טבריה תעשייה שתהיה בבחינת בסיס לכלכלת העיר.

נסגרו בית-חרושת לארגונים, שהעסיק 136 איש; מלטשת-יהלומים, שהעסיקה 35 פועלים; ומפעל סריגה. היום מועסקים רק כמה עשרות אנשים בתעשייה בתוך העיר בענפי המזון, העץ וחומרי-הבנייה.

8. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, פרסומי מפקד האוכלוסין והדיור 1961, מס' 18.

ספר היישובים 4.

ט ב ל ה 2

התפלגות המועסקים בטבריה בענפי הכלכלה השונים בהשוואה לכל
הארץ ולערי-פיתוח אחרות
(במספרים מוחלטים ובאחוזים מכלל המועסקים)

שירותי בידור ואישיים	שירותי חינוך, בריאות ומשפט	שירותי ממשלה וציבור	סה"כ המועסקים בשירותים	תחבורה ותובלה	מסחר, בנקאות וביטוח	השכלה, מים ושירותים סאניטא- ריים	בנייה	תעשייה ומלאכה	הקלאות, ייעור ודיג	סה"כ המועסקים	שם היישוב
48,050 6.5%	101,290 14.2%	67,465 9.3%	216,508 30.4%	44,355 6.2%	84,085 11.6%	14,010 1.7%	59,955 8.3%	168,890 23.5%	96,405 13.4%	709,880	כל הארץ
30,765 6.2%	75,890 16.7%	52,975 11.8%	159,630 33.3%	34,140 7.9%	70,745 14.4%	11,355 2.1%	41,455 8.3%	127,855 26.4%	13,625 2.4%	473,880	עיריית
365 6.4%	715 13.1%	530 9.4%	1,610 29.9%	340 6.2%	650 12.8%	170 3.7%	705 13.1%	1,105 20.3%	650 12.8%	5,410	טבריה
430 6.3%	755 11.6%	465 6.6%	1,650 24.4%	320 4.5%	705 10.3%	200 2.6%	920 13.4%	1,495 22.1%	1,290 19.1%	6,715	אשקלון
520 9.4%	755 14.8%	405 7.3%	1,680 31.3%	220 4.6%	580 10.5%	115 2.8%	445 8.2%	1,835 34.2%	345 6.2%	5,335	נהריה

תחום השפעתה של העיר טבריה ומבנה הגיאוגרפי-כלכלי

ט ב ל ה 3

המפעלים ומספר המועסקים בהם

בתחומה המוניציפאלי של טבריה ובעמק-הירדן בשנים 1955—1963 *

המועס- קים	המפעלים בתחום המוניצי- פאלי ב"1961	המועס- קים	המפעלים בתחום המוניצי- פאלי ב"1963	המועס- קים	המפעלים בתחום המוניצי- פאלי ב"1962	המועס- קים	המפעלים בתחום המוניצי- פאלי ב"1955
—	—	—	—	—	—	136	בי"ר לארגזים
—	—	—	—	—	—	35	"הלומי טבריה"
9	"לבנון"	12	"לבנון"	15	"לבנון"	8	"לבנון"
7	חלק"ט	10	חלק"ט	11	חלק"ט	6	חלק"ט
24	"מפעלי חימר"	24	"מפעלי חימר"	25	"מפעלי חימר"	25	"מפעלי חימר"
5	"נגריה"	4	"נגריה"	7	"נגריה"	7	"נגריה"
15	"הגליל"	—	—	—	—	—	—
60	סה"כ	50	סה"כ	58	סה"כ	185	סה"כ
המועס- קים	מפעלי עמק- הירדן ב"1963	המועס- קים	מפעלי עמק- הירדן ב"1962	המועס- קים	מפעלי עמק- הירדן ב"1961	המועס- קים	מפעלי עמק- הירדן ב"1955
500	"ספן"	500	"ספן"	565	"ספן"	200	"ספן"
700	"קלת"	620	"קלת"	525	"קלת"	158	"קלת"
100	"אשד"	100	"אשד"	120	"אשד"	—	—
170	"מפעלי עמק- הירדן"	161	"מפעלי עמק- הירדן"	110	"מפעלי עמק- הירדן"	—	—
41	מוסך אזורי	41	מוסך אזורי	40	מוסך אזורי	—	—
210	מפעלים אחרים שאינם בתחום המוניצי- פאלי של טבריה	118	מפעלים אחרים שאינם בתחום המוניצי- פאלי של טבריה	—	—	—	—
1,631	סה"כ	1,540	סה"כ	1,360	סה"כ	358	סה"כ

9. מעובד על-פי הדינים וחשבונות מטעם משרד המסחר והתעשייה על תיעוש אזורי-
הפיתוח בשנים 1955—1958, 1955—1961, 1955—1962 ו"1955—1963.

מן העיון בטבלה עולה בבירור, שבטבריה אין היום תעשייה של ממש. חלה ירידה ניכרת במספר המועסקים בתעשייה בעיר, ואילו בתעשיית עמק-הירדן חלה עלייה מתמדת. עם זאת ראוי לזכור, שרוב כח-העבודה של מפעלי עמק-הירדן בא מטבריה. התעסוקה בעיר עצמה כוללת מלאכה, שירותים, תיירות וקיט. העבודה שטבריה היא עיר-נפת באה לידי ביטוי באחוז המועסקים בשירותי ממשלה וציבור, אחוז הדומה לזה של הממוצע הארצי.

ענף-המלונאות, שעליו עוד ידובר בהמשך הדברים, מספק פרנסה ל-1,000 איש, בקירוב, מהם 80% נשים. הענף נתון לתנודות, שכן הוא תלוי בעונה. בחודשי הקיץ יש מספר רב של נשים מבוטלות, אך מאחר שאין הן בבחינת מפרנסי משפחות אין הבעיה כה חמורה. בעיה אחרת היא זו של אנשי-מקצוע בענף-המלונאות, שבחלקם אינם תושבי-קבע בעיר. מנסים לפתור בעיות אלו ואחרות על-ידי הארכת עונת-הקיט ומשיכת מספר רב יותר של תיירים.

טבריה כעיר קיט ותיירות

לטבריה נתונים גיאוגראפיים רבים העשויים להפכה לעיר נופש ותיירות מובהקת: אקלים מיוחד, נוף, מעיינות-מרפא, היותה עיר-אגם, קדושתה ואתרים ארכיאולוגיים. ואכן, אנשי כלכלה וציבור בעיר מאמינים בעתידה זה של טבריה. היום יש בעיר 42 בתי-מלון, בחלקם מפוארים וחדשים.

העיון בטבלאות 4-6 עשוי להעמידנו על מקומה החשוב של טבריה כמרכז לתיירות פנים וחוץ: מבחינת מספר התיירים והאורחים היא עומדת במקום הראשון לאחר שלוש הערים הגדולות (ראה טבלה 5). בחודשי-השיא מבקרים בעיר למעלה מ-5,000 תיירים בחודש (בחודשים אפריל-מרץ 1963 ביקרו בה כ-9,100 איש). אם נביא בחשבון שתייר מוציא 10-15 דולאר ביום — גבין מה רבה חשיבותו של ענף זה לשגשוגה הכלכלי של העיר.

תחום השפעתה של העיר טבריה ומבנה הגיאוגרפי-כלכלי

ט ב ל ה 4

תנועת האורחים בבתי-המלון המומלצים לתיירים בשנת 1963

מקום	מספר תתיירים	מ"ס	מספר מלמדים	מספר מלמדות - תיירים	מספר מלמדות - ישראלים	מספר מלמדות - זרים	ממוצע הלילות לתייר	ממוצע הלילות לתייר	אחוז תפוסת המיטות
טבריה	29,386	14,027	43,413	57,214	52,518	109,732	1.9	3.7	39.1
נהריה	3,838	6,603	10,441	11,063	36,341	47,404	2.9	5.5	49.0
ירושלים	63,760	25,074	88,834	183,944	60,391	244,335	2.9	2.4	52.2
כל הארץ	414,945	212,702	627,647	1,396,483	777,601	2,168,084	3.4	3.6	53.2

ה מקור : משרד ראש-הממשלה, החברה הממשלתית לתיירות, חומר סטטיסטי שלא פורסם במלואו. עובד על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ט ב ל ה 5

מידג ערי הארץ לפי מספר המתארחים
בבתי-המלון בשנת 1963

מספר המתארחים	ה מקום
163,555	תל-אביב
102,494	חיפה
88,834	ירושלים
43,413	טבריה
32,036	הרצליה
29,942	אילת
28,853	נצרת
27,155	באר-שבע
22,746	נתניה
10,441	נהריה
10,235	צפת
4,577	אשקלון

המקור : משרד ראש-הממשלה, החברה הממשלתית לתיירות, חומר סטטיסטי שעובד על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

כאמור, בעיית הענף היא העונתיות. עם זאת מעלה ההשוואה בין התפוסה הכללית של בתי-המלון בטבריה ובין זו בנהריה (ראה טבלה 6), שהבעיה חמורה יותר בנהריה מאשר בטבריה (עובדה זו יפה גם לערי-קיט אחרות בארץ, כמו, למשל, צפת). במלים אחרות: אפילו יש עונתיות מסוימת בטבריה — אין היא משתקת את הענף לחלוטין, ויש להניח, כי לבתי-המלון הגדולים, שרוב הדריהם מיועדים לתיירים, יש ממוצע גבוה של תפוסה בכל ימות השנה. אופי התיירות עשוי אף הוא לפתור את בעיית העונתיות, לפחות באופן חלקי, שכן גם בקיץ רבים הצליינים הנוטים להישאר בעיר מספר ימים. אם תאורגן תיירות מארצות צפון-אירופה בעונת-השפל — ייתכן, ששאלה זו תבוא על פתרונה.¹⁰

ט ב ל ה 11 6

עונתיות ההארכה של תיירים ושל ישראלים בשנת 1963
(אחוזים מן התפוסה הכללית)

												החודש
XII	XI	X	IX	VIII	VII	VI	V	IV	III	II	I	המקום
52.8	41.3	37.7	19.0	29.5	29.0	19.7	34.6	78.5	72.4	65.2	52.9	טבריה
—	10.6	42.2	54.2	91.2	55.9	35.6	25.9	31.9	—	—	—	נהריה
36.0	35.3	58.1	45.0	81.2	83.1	42.9	59.4	73.6	53.1	28.0	28.3	ירושלים
39.3	41.4	55.2	50.2	74.4	70.0	44.6	50.8	67.9	48.9	40.4	35.6	כל הארץ

ה מקור: משרד ראש-הממשלה, החברה הממשלתית לתיירות, חומר סטטיסטי שעובד על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ראוי לזכור, שענף התיירות משפיע לטובה על יתר ענפי-הכלכלה בעיר. הדבר בולט אם משווים את הנתונים הארציים של גודל "היחידות הנושאות" של התפקודים השונים עם אלה של טבריה. דומה, שתפקודים אלה ואחרים מתקיימים

10. ראוי לציין בהערת-אגב, שמדיניות "טיסות-השכר" פוגעת מאוד בתיירות מיוחדת זו לטבריה.

11. ראוי לציין, שטבלאות 4—5 משקפות את תנועת התיירות והקיט רק בבתי-המלון המומלצים לתיירים. הנתונים הריאליים ודאי גבוהים יותר, אף-על-פי שמרבית בתי-המלון בעיר נמנים עם הסוג הנ"ל.

תחום השפעתה של העיר טבריה ומבנה הגיאוגרפי-כלכלי

בעיקר בזכות התיירות. כן נדמה, שגם ביחידות עסקיות שנועדו מלכתחילה לאוכלוסייה המקומית ניכר חלקה של "אוכלוסיית החוץ". לדוגמה: הודות לשגשוג ענף-המלונאות רב הביקוש למוצריהם של האטליונים (ראה טבלה 7).

ט ב ל ה 7

"היחידות הנושאות" בטבריה ובארץ כולה

היחידה העסקית	מספר היחידות	ממוצע התושבים בטבריה ליחידה	הממוצע הארצי ליחידה
מתנות ומזכרות	11	2,027	9,328
בתי-קפה ומסעדות	32	697	883
בתי-מלון ומועדונים	42	530	23,319
אטליונים	41	544	1,046
מכולות	87	256	324

מקור הנתונים הארציים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון סטטיסטי לישראל, חלק ב (כלכלה), יאנואר 1964, עמ' 95—101.
מקור הנתונים העירוניים: עיריית טבריה, מחלקת שומה ומסעסקים.

ההינטרלאנד של תיירות-הפנים בטבריה הוא ישראל כולה. לגבי הנופשים הישראליים שאלת העוגתיות המורה עוד יותר, שכך את טבריה הם מעדיפים בחורף ובעיקר באביב, ואילו בקיץ הם נוסעים לערי חוף הים התיכון. ברם, הנופשים הישראליים שוהים בעיר במשך זמן רב יותר מן התייר, והם אף מרבים לגצל את מעיינות-המרפא של העיר.

מעיינות-המרפא מיוחדים את טבריה מיתר ערי-הנופש בארץ. התפתחות הכלכלית של ענף זה בולטת הן בגידול מספר המועסקים בו (146 ב-1963 לעומת 24 ב-1945) והן בגידול מספר המתרחצים (למעלה מ-13,000 בעונת 1961/2 לעומת 10,000 ב-1959/60)¹².

ענף זה ייחודי לטבריה, ולכן ראוי לפתחו ככל האפשר, ולקחת דוגמה מערי-מרחצאות באירופה, שם שוקדות הרשויות המקומיות על פיתוחן, מהגם שטיב המים המינרליים בטבריה עולה על זה במקומות רבים בעולם.¹³

12. להשלמת נושא זה ראה: מ. בוכמן, טבריה ומעיינותיה החמים, 1956.

13. הנתונים לקוחים מסטטיסטיקה פנימית של המפעל.

לסיכום, בסיסה הגיאוגראפית-כלכלית של טבריה נסמך על שני ענפי-משק עיקריים: התיירות בעיר גופה והתעשייה בעמק-הירדן. את התיירות יש להוסיף ולפתח, שכן היא עיקר הבסיס הכלכלי של העיר, ויש לה נתונים טבעיים מצוינים להמשך פיתוחה. רצוני לפתח את הענף בשני מישורים: (א) הגברת תודעת התיירות בעיר עצמה, דבר הלוקה עדיין בחסר; (ב) פיתוחם הפיסי של חופי-רחצה, שיקום העיר העתיקה והוספת מרכזי בידור ולינה ברמה גבוהה. אשר לתעשייה בעמק-הירדן — על-אף תוסרת-הנזחות שבדבר ותוסרת הרווחיות לעיר כחידה מוניציפאלית, הרי יש משום הגיון בהימצאותה של התעשייה הכבדה מחוץ לעיר, שכן ייעודה העיקרי של טבריה היא התיירות. יש אפשרות להוסיף שירותים מסוימים בתחומי העיר ולהרחיב במעט את התעשייה הקלה שבמקום (בתכנית המיתאר הוקצה לכך שטח בחלקה העילי של העיר), דבר שיקל על העובדים העונתיים בעמק-הירדן ובמוביל-המים הארצי את הקליטה בעיר, ואף ישמש מקור-תעסוקה לדור החדש.